

KÖZÉPKORI NÉPI GYÓGYMÓDOK, RECEPTEK

JÁNOS PÁL

Az ősembert is betegségek kínozták, s a maga módján igyekezett gyógyulást keresni. Kezdetben az ösztön, a megfigyelés, a józan ész diktálta gyógymódjait, eljárásait. Nem kutatta a betegségek okát. Számára csak a segélynyújtás, a gyógyítás, az életmentés volt a fontos. Ez az ősi orvostudomány új elemekkel gazdagszik, amikor az ok és okozati összefüggéseket keresi és azokat a maga módján értelmezi. Így a természetes gyógyítás a természetfeletti elemek, mágikus eljárások egész sorával telítődik, sőt nagyon sok esetben ezek a misztikus szertartások kiküszöbölik a gyógyszereket is.

A tapasztalaton, a mindennapok gyakorlatán tudományá izmosodó gyógyítással együtt és ezzel szoros kapcsolatban változott, formálódott a hit szerinti, a mágikus, a varázsos orvoslás vagy ahogyan köznapi használatban nevezzük : a ráolvasás, a kuruzslás.

E kettős jelleg kölcsönhatása és párhuzamos léte, hagyományos népi gyógyászatunkban ma is fellelhető, bár az orvostudomány már több évszázad óta harcol a sötétség erői ellen, miközben egyre általánosabban hasznosítja a gyógyítás évezredes népi tapasztalatát.

A történelem megbecsüléssel emlékezik a XVI—XVII. századi erdélyi orvosokra, akiknek híre túljutott a Kárpátok gerincein, de ugyanilyen tisztelettel beszél azokról a szerzetesekről is, akik között mindig akadt egy-egy gyógyító testvér. A falvak népe bajban és betegségben bizalommal fordult mindazokhoz, akik enyhületet nyújtottak, akik új erőre segítették a szerencsétlent, a beteget. Gyógyító eljárásaik egyrészét egyházi könyvek táblájára, betétlapjára írták le s a receptek többségét még tanáccsal is ellátták. A somlyai szerzetesek egykori könyvtárában kutatva közel száz ilyen receptre bukkantam. Paraszti házi orvosságokról és azok használatáról szólnak az írások. A hitelesség, a bizalom növelésére az egykori bejegyzések maga is tanúsít, hiszen személyesen bizonyítja a bejegyzést eszközlő, hogy maga is látta és beszélt azzal, akinek használt

vagy aki „beszéllette“ hogy ki és milyen módon gyógyult meg egy bizonyos nyavalyából.

A maguk idejében e szerek közkeletűek lehettek. Terjedésüket az is elősegítette, hogy a legtöbb szerért pénzt sem kellett adni, sőt nem egy ajánlás egyenesen figyelmeztet az elkerülhető kiadások megfontolására, miközben javasolja: „soha patikárust nem búsítani, mert talám ő is azzal szúrja ki szemedet, s mégis meg kell nyitni erszényedet“.

Néha a hatékonyság bizonyosságaként a javasolt orvosságtól meggyógyult betegre névszerint is hivatkozik a recept és nincs semmi különös abban, ha a jelzett személy éppen „egy úri ember“ vagy pontosan a tatár kán, esetleg történetesen a kolostor nagytiszteletű pátere, hiszen ezzel is kiemelni szándékszik azt, hogy mennyire hasznos „vele élni“. Néha a szavatosságot tömören csak így fogalmazza meg: „kipróbált orvosság“. Megtörténik az is, hogy a recepthoz nem kapcsolható megfontolt személyi tapasztalat s ilyenkor csak általában javallja vagy inkább kipróbálhatónak tekinti, hiszen — úgymond — „hallott olyanról, hogy ettől is meggyógyult“.

Általában a receptek nagyon is sajátos módon figyelmeztetnek egészségünk védelmére, hiszen ilyen megjegyzések tarkítják: „Jobb, ha szükséged nincs reá“, vagy „Mégis jobb, kinek nem szükséges“. A francia betegség elleni gyógyszerről szólva pedig így ír: „Isten pedig őrizzen kivált ettől“ (ti. a vérbajtól). Előfordul az is, hogy jóval hosszabb intelem tapad a recepthoz, mint éppen a lábfájás gyógyítására javasolt szerhez, amikor így ír: „El ne hidd magadat, ha meggyógyulsz, sőt oltalmazd magadat, hogy a tánc miá elébbi nyomoruságodba vissza ne essél, mert kétszeresen többször keserítettel“.

A receptek értékét az is növeli, hogy legtöbbjük időben pontosan rögzített, sőt olyan eset is előfordul, hogy a hitelesség kedvéért nemcsak az évet, hónapot és napot, de azt is jelzi, hogy a nap melyik szakában és milyen alkalommal hallotta, ki beszélte el a kipróbált orvosságot, s annak alkalmazási módját. Csupán egyetlen recept származik 1830-ból a többi egytől-egyig meghaladta a kétszáz esztendő. Igen sokat 1742 és 1760 között írt le valamelyik gyógyító szerzetes, de van 1675-ből, sőt a korabeli helyesírás tanúsága szerint a XVII. század elejéről származó feljegyzés is.

Az összegyűjtött receptek a legkülönbözőbb betegségek gyógyítására utalnak. Egyazon nyavalyára többféle kúrát is találtam. A gyógyító szerek általában növényekből, állati termékekből kerültek ki, s ezek boros vagy pálinkás oldatát, mézzel elvegyített keverékét, porát, levét, olaját, zsirját vagy éppen főzetét használták, egyszóval oly alakban, ahogyan még ma is gyakran találkozunk velük a „jól bevált házi szerek“ között. Fennmaradtak, élnek, ámbár az orvosok receptjein szereplő gyógyszerek hatását nagyrészt fenntartás nélkül elismeri és számtalan esettel bizonyítja a falu is.

Nincs arra lehetőség, hogy egy egész recepttárat csatoljak, ízelítőül mégis álljon itt, némi válogatásban, a paraszti gyógyászat néhány bizonyossága.

Gyomorbántalmak ellen az üröm közismerten jó. A recept pedig így szól: „Tavasszal, mikor kijő az üröm, szedd meg a cikáját, törd össze és facsard ki azon levét és egy kalánnal igyad meg. Minden bitist kiviszen és ha appetitusod is nincsen, utána jól ehetel. Ha más nyavalyákat érzel is a gyomrodban, meggyógyulsz. Jobb, ha szükséged nincs reá. Ha véghezviszed, patikára nem szorulsz“.

Fogfájásra a legkülönbébb recepteket találtam.

„Hogy fogfájást ne szenvedj — írja az egyik — tömjénnel gyakran füstöljed magad ilyenképpen: egy kevés szent végy és tedd azt cserépbe vagy más edénybe és vess reá tömjént. A fejedet egy ruhával vagy más köntössel takard be, tátsd fel a szádat, hogy annak a füsti hadd járja meg a szádat és a fogfájást elkerülöd. Próbált, sokaknak használt“.

Egy másik így szól: „Hogy a fogad fájása megszűnjék, végy mogyorófát, tedd a tűzre, hadd égjen. Vedd elé a fejszét és annak lapjára tedd fel a mogyorófát, amelyikből a víz folyik ki. Ezt a vizet áztasd (itasd) fel gyapottal, tedd a fájós fogadra, s mindjárt megszűnik a fájdalom. Ezt sokszor magam próbáltam, használt“.

— Tormagyökerit húzzad a fogadra, meggyógyulsz — írja elő egy harmadik recept.

Légzési zavarok, fulladás vagy asztma ellen a csiga héját megfőzni és azzal élni, javasolja a gyógyító. Ugyanilyen céllal a mézbe elegyített bűdöskövet is hasznosnak tartja, ha abból reggel, délben és este eszik a beteg. Hasonló hatást vált ki a kerti csombor megszáritva és porrá törve, ha mézzel fogyaszt belőle.

Giliszta ellen az üröm virágának porát mézbe elkeverve hasznos a végbél tájékára kenni. Kis gyerekeknek elég, ha a gyomrát kötik be ezzel, állítólag minden gilisztát kihajt. Hasonlóan tisztít a kancatej, de gilisztahajtó a poros fű borban megfőzött leve is.

Gyomor tisztításra a csalán kóróját, illetve gyökerét kell teának megfőzni.

Hideglelés ellen sózott bort ajánl vagy a „dantia, papafű, centauria“ és fehér üröm borban főtt levét, de kitűnő szernek tartja a reszelt friss torma levét, ha azt huszonnégy óráig erős borban ázni hagyja s majd egy jó pohárnyit kicsavar és megissza, ki e bajban szenved „Noha akkor jól megdolgoz — írja a recept — de a hideglelés elhagy“.

Kígyómarásra összetört földi bodzát kell kötni vagy borban megfőtt kendermag levébe áztatott ruhát gyakorta cserélve.

Az egyik recept határozottan állítja, hogy kimarad a köhögés, ha a beteg a tiszta búza főtt levét issza. Ugyanilyen hatása van a kékkáposzta főtt levének is, ugyanakkor hatásos gyógyszernek mondja a sült vereshagymát is, ha azzal a beteg jól megkeni a talpát.

Lábszár orbáncra a cékla levelet tűzlángnál megfonnyasztva és megnyalintva a sebre kell ragasztani. Biztosan használ.

Néhány receptet minden más egyébnél hatásosabbnak tart, így például, ha valakinek „kifakad“ a lába és semmilyen orvosságát nem találja, azt javasolja, hogy a nyírfalevelet mázas csuporban kenyérhéj alatt főzze

meg, tegyen bele égetett timsót és faolajat, s ennek levével mossa, a sebre pedig ragasszon a főtt nyírfalevélből. Meggyógyul, legalább is ezt állítja az 1742-es bejegyzés.

Ha valakinek a lába fáj, de rajta sem veresség, sem seb nincs, a mazsola szőlőt csak kétfelé kell vágni és a fájós részre kötni. A fájdalom megszűnik.

Ha a kéz vagy láb feltörik, annak ez az orvossága: „Spékelje meg a szalonnát jól zabbal és gyújtsa meg. Kicsepegő zsirját egy tál vizébe fogja fel és ezzel kenje. Mindennél jobb“.

Lábviszketéskor a hangyabolyból vett földet kell leönteni ecettel és azt kell rákötni. Ugyanilyen jó, ha a tormának a „vize harmatjával“ mosogatja a viszkető részt.

Hideglelésre legjobbnak tartja, ha jó meleg vizet iszik a beteg. Forró hideglelés alkalmával a reszelt torma főtt levével kell a beteg egész testét megkenni, s két lepedőbe erősen betakarva izzasztani.

„Ha valaki macskaszőrt nyelt — írja egy másik recept — éhomra egyék heringet, az kihozza“.

Akit megmérgeztek, erősen sózott forralt tejet igyék. Kihányja a mérget.

Búskomorság és öregedés ellen is van javasolt gyógyszer a bejegyzések között. Az egyikben ez áll: „Szerezz 15 megért fenyőmagot, 5 betonika levelet, 7 zsályalevelet, veronikával tedd össze és mint a herbatéjet el szokták készíteni, készítsd el, igyál belőle, jó kedvvel fogod idődet tölteni, oly hamar nem is vénülsz meg“.

„Nyavalyatörés ellen az almafa gyöngyöt szedd meg és annak zöld héjját vakard le, szárazd meg, tedd porrá és minden este — reggel egy susták nyomónyit vagy borban vagy égett borban igyál meg, ezt pedig el ne mulasd, hanem mindenkor gyakoroljad, valameddig meg nem szűnik. Próbáltam“ — írja ismét máshol az egykori bejegyzés.

Reumatikus fájdalomokra, nyilalásokra a mézzel megkent dohánylevelet javasolja a fájó testrészeire tenni, de a recept szerint az is jó, ha a gólyát tollastól, mindenestől megfőzi s annak levével mosogatja, zsirjával kenegeti a nyilalás helyét.

Egy-egy recept nem kívánatos gyógymódot javasol, mint az orrvérzés megállítására vonatkozó is, mely szerint a leghevenyebb vérzés is azonnal eláll, ha a nyakszirt tájékára meleg disznóganajt raknak. Több tudományos alapja van viszont annak, ha a megalvadt vért megszáritva porrá törik és azt szórják az orrlyukba, persze a receptben még javasolt szitált port mégsem kell hozzátenni, bár ezt is fontosnak tartja a kétszáz évvel ezelőtti gyógyítás.

Olyan esetben, ha a javasolt eljárás hasznáról nem győződött meg az egykori bejegyzést végző, akkor csak így ír: „Ha kinek az orra vére megindul, vegyen kőrifát a kezébe, megáll“. Azt azonban egyáltalán nem fűzi hozzá, hogy kipróbált szer.

„Tudom, ha használ, elmúlik, ha pedig nem használ, nem árt“ — fejezi be a rühösségre, var ellen vagy éppen francia betegségekre javasolt receptet, melyre tavasszal a békatojásokat egy mázas edénybe erősen

lekötve kilenc napig kell rothasztani, majd gyenge ruhával a sebet kenegetni. Amint a recept írja, ez a marhának is használ.

Különös, de a vérbaj ellen éppen a következő javaslattal él: „A kemencében az emberkoponyát szárazd meg és tedd porrá. Mozsárban megtörvén és olajjal elegyítsd fel. Meggyógyulsz, azt mondják“.

„Sárgaság ellen végy öt szem szilvát, vedd ki annak a magját de úgy, hogy megint összetehesd — írja megint máshol. — Három borsszemet és egy szegfűt és mind az öt szilvamagot összetörve, mézben jól elkeverve öt egyenlő rézre oszd és a szilvákba visszatedd“.

Akár harminc esztendősebet is biztosan gyógyít, ha egy tiszta fekete kutyának fejét vesszük és szőröstől-bőröstől porrá égetjük s a sebet ezzel a porral hintjük.

A vágott vagy lőtt seb vérzését megállítja és a sebet gyorsan beforasztja, ha egy csomó rongyot elégetünk és annak hamujával szórjuk be.

Sebre egyébként igen jó a vereshagyma és annak leve is.

Sérvés ellen sült sündisznót kell enni a recept előírása szerint.

Szemfájást a menyhal májából zárt üvegben bizonyos idő után „ereszkedett“ olaj gyógyít.

„Szem hályoga ellen a bornyufark virágát napkelet előtt jó harmatosan szedd egy szoros szájú üvegbe és azt az üveget kösd be jó szorosan. Csinálj tésztát és azt az üveget csinálj a tésztába úgy, hogy ki ne tessék, mikor már így elkészítetted, mikor bevetik a tésztát a sütőkemencébe, azt az elkészített üveges tésztát is tedd be, hadd süljön meg, mikor megsült, fel ne bontsd mindaddig, míg meg nem hült jól és annakutána felbontván, amely olaj ereszkedett bele, azt töltsd két-három cseppet, aminemű terjedése van, ahhoz képest. Megtisztítja a hályogtól a szemedet“.

A szárazbetegsége (TBC) is találtam gyógyszert, mely szerint izsópot, zsályát megaszalva porrá kell törni és egy-egy késhegynyi friss tojásfehérjével össze kell keverni, s azt tizenöt napon át megismételve reggel és este meginni.

Torokfájásra a csalán szárított gyökerének füstjét javasolja, viszont torokfájás esetén kiváló fájdalomcsillapítónak hirdeti, ha valaki tejben megfőzött fecskefészket jó melegen a torkára köt.

Ugyancsak változatos receptek szólnak a vérhas gyógyításáról. Ilyen a borba elegyített, porrá égetett őzagancs éhomra avagy az ugyancsak borbatett alabástrompor jól megmelegítve. Használ a tiszta vízbe tett maréknyi hamu megüledett leve megfelelően hígítva, de javasolja a porrá tört szerecsenydió és tojásfehérje keverékét jól hevített téglán megsütve, újból porrátörve, majd borba elegyítve.

„Akinak a feje szédül, gyakran és ha lehet majd mindennap csomborral készítettett étkekkel éljen, elmúlik véle vagy megenyhíti a szédülést“ — írja a vérnyomás elleni recept.

Vízkórság ellen jól fűszerezett, mintegy félmaroknyi kékliliom gyökeret kell borban mázas fazékban kenyérhéj alatt megfőzni, míg fele a bornak elfő. Ebből a főzetből kell a recept szerint innia a betegnek ahhoz, hogy meggyógyuljon.

Vizelethajtónak jó a fenyőhajtásból főtt tea, de ugyanilyen célra kiváló a porrátört csigaház is borban. Állítólag igen hasznos, ha este kövön megsütött s reggel jól felmelegített szilvماغot eszik a beteg. Napi két csésze vadcsombor tea is bevált gyógyszer. „Ez sokaknak használt“ — toldja utána az, ki lejegyezte.

Kétséget kizáró, hogy a maga korában ezeket a gyógyítási módokat és paraszt házi gyógyszereket, szereket kimondottan hatékonyaknak tekintették és semmilyen kuruzslás meg ráolvasás nem jutott szerephez alkalmazásukkor, ezért az akkori idők tudományos gyógykezelésének egyik sajátos formáját jelentik. Nyilván, mai szemmel közülük sokat jogosan kiszűrt a fejlett orvostudomány, de nem lehetetlen, hogy egyesek újabb kutatások alapjául szolgálnak majd, és hasznos forrásaivá lesznek a klasszikus gyógyszereléshez egyre szívesebben forduló modern orvostudománynak.

Szeretnők azt hinni, hogy ez a kutatási terület új munkatársakat vonz majd, akik együttesen hozzájárulnak ahhoz, hogy a nép évezredes bölcsességét, a hosszú századokra visszanyúló hazai orvostudomány megbecsült hagyományait összegyűjtsük és a tudomány számára hozzáférhetőbbé tegyük.

SUMAR

CURE ȘI REȚETE TĂMĂDUITOARE POPULARE ȚĂRĂNEȘTI

În decursul istoriei lui scrise și nescrise, cea mai mare valoare a omului i-a fost sănătatea, pe care a ținut s-o păstreze și s-o apere întotdeauna, iar dacă s-a îmbolnăvit, a căutat prin fel și chip să se restabilească. Acesta este un instinct adânc și puternic al omului, iar cunoștințele omenirii în domeniul vindecării — mai mult sau mai puțin raționale — au constituit o moștenire de cea mai mare importanță care nu s-a pierit nici astăzi, în ciuda faptului că trăia doar în memoria zecilor de generații de oameni nevoiași și plăpînzi, care iubeau viața și sănătatea și se temeau și urau instinctiv bolile și suferințele fizice.

Leacurile și rețetele țărănești tratate în cele de față au un prim merit, că originea lor poate fi bine așezată cronologic, în secolul al XVII-lea și prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Autorul nu are nicidecum intenția să provoace uimirea sau consternarea cititorului, ci mai degrabă să servească eventuale puncte noi de plecare în cercetările științei noastre medicale moderne, a farmacologiei și teraputicii, care izvorită fiind la originile ei din înțelepciunea strămoșilor noștri, este dispusă azi mai mult ca să se întoarcă pentru primenire la tratamente clasice folosind izvoarele experiențelor seculare.

Autorul reproduce câteva rețete populare din vechile cărți ale minăstirii din Ciuc-Șumuleu.

SOMMAIRE

Au cours de l'histoire écrite et préhistorique la suprême valeur pour l'homme était sa santé, qu'il cherchait de conserver et abriter, et s'il est pourtant tombé malade, il cherchait de se rétablir à tout prix. Cette tendance fait partie d'un instinct profond et impérieux de l'homme et les connaissances de l'humanité dans le domaine de la médecine — plus ou moins rationnelles — constituaient la plus importante partie de son héritage, et qui ne se sont pas anéanties ni aujourd'hui malgré du fait, qu'elles ont survécu dans la mémoire de dizaines de générations souffrantes et qui ont apprécié leur vie et santé et redoutaient instinctivement les maladies et les souffrances physiques.

La valeur primordiale des médicaments et recettes populaires traitées dans cet ouvrage est de pouvoir placer leur origine chronologiquement au XVII-ème et au début du XVIII-ème siècle. L'auteur ne se prétend point d'épater le lecteur ou bien lui provoquer de l'admiration, il souhaite plutôt servir pour point de départ à des nouvelles recherches scientifiques médicales modernes, pharmacologie et thérapeutique, qui étant jaillies elles aussi à leur origine de la sagesse de nos ancêtres, tendent aujourd'hui de se retourner pour renouvellement aux traitements classiques, en utilisant les sources des expériences séculaires.

